

Adam Reczuch^{*}

ORCID: 0000-0002-8788-6128

adam.reczuch01@gmail.com

Upadłość konsumencka a problem wykluczenia finansowego

Streszczenie

Upadłość konsumencka pozwala na oddłużenie niewypłacalnym konsumentom, ale niesie też zagrożenia związane z ograniczeniami w dostępie do niektórych usług finansowych, w tym usług transakcyjnych i kredytowych (np. zablokowanie pieniędzy na rachunku bankowym), co może powodować poważne utrudnienia dla nadmiernie zadłużonych osób w zarządzaniu finansami osobistymi. Banki mogą w różnych obszarach usług finansowych dyskryminować upadłych w trakcie postępowania upadłościowego, a nawet po jego zakończeniu. Wykluczenie finansowe osób niewypłacalnych pogłębia ich problemy ekonomiczne, w tym naraża na ubóstwo oraz wykluczenie społeczne jako osób niezdolnych do prowadzenia normalnej działalności w gospodarstwie domowym. Z perspektywy makroekonomicznej zwiększająca się liczba upadłości konsumenckich powoduje straty instytucji finansowych z tych transakcji, a pośrednio wpływa na dostęp do kredytów. Arbitralne wykluczenie upadłych z tych usług może pozbawić wielu oddłużonych konsumentów możliwości poprawy dobrostanu i kondycji ekonomicznej ich gospodarstw domowych po upłynięciu wartościowych aktywów w toku postępowania upadłościowego.

Słowa kluczowe: upadłość konsumencka, wykluczenie finansowe, nadmierne zadłużenie

Kody JEL: K 34, L 31

Consumer bankruptcy and the problem of financial exclusion

Abstract

Consumer bankruptcy allows for debt relief for insolvent consumers, but it also carries risks related to restrictions on access to certain financial services, including transaction and credit services (e.g. blocking money in a bank account), which can cause serious difficulties for overly indebted people in managing their personal finances. Banks can discriminate against

^{*} Adam Reczuch – doktor, radca prawny, Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego z/s we Wrocławiu.

bankrupts in various areas of financial services during bankruptcy proceedings and even after their completion. Financial exclusion of insolvents deepens their economic problems, including exposing them to poverty and social exclusion as people who are unable to conduct normal household activities. From a macroeconomic perspective, the increasing number of consumer bankruptcies causes losses for financial institutions from these transactions and indirectly affects access to credit. Nevertheless, arbitrary exclusion of bankrupts from these services may deprive many debt-free consumers of the opportunity to improve the well-being and economic condition of their households after liquidating valuable assets during bankruptcy proceedings.

Keywords: consumer bankruptcy, financial exclusions, excessive debt

JEL Codes: K 34, L 31

Wstęp

Utrata płynności finansowej z reguły będzie prowadzić do niewypłacalności, co spowoduje wszczęcie przez wierzycieli postępowania sądowego, a następnie egzekucyjnego, i narazi dłużnika na wiele problemów w dostępie do różnych usług finansowych, w tym przede wszystkim do kredytów i pożyczek. Stan niewypłacalności trwający co najmniej dwa miesiące umożliwia sądowi ogłoszenie upadłości dłużnika. Dzięki procedurze oddłużeniowej, która została wprowadzona do krajowego porządku prawnego 31 marca 2009 r. nowelizacją ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. z 2003 r. Nr 60, poz. 535), dłużnik może pozbyć się balastu zadłużenia, co umożliwi mu prowadzenie normalnych działań, również w zakresie zarządzania finansami osobistymi. Przebieg procedury upadłościowej jest złożony i wieloetapowy, a samo postępowanie może trwać wiele lat, gdy dłużnik będzie musiał mierzyć się z różnymi trudnościami, które mogą pogorszyć jego sytuację ekonomiczną.

Celem niniejszego artykułu jest analiza wpływu postępowania upadłościowego na możliwości korzystania przez upadłego konsumenta z usług finansowych oraz ocena, na ile obowiązujące rozwiązania mają charakter inkluzywny, tj. włączający wykluczonego finansowo dłużnika do systemu finansowego jako pełnoprawnego jego uczestnika. W tym celu przeprowadzono krytyczną analizę literatury przedmiotu odnoszącej się do zjawiska wykluczenia finansowego, z uwzględnieniem literatury naukowej dotyczącej osób nadmiernie zadłużonych oraz analizę odpowiednich danych statystycznych w obszarze usług transakcyjnych i kredytowych. Część artykułu poświęcono rozważaniom dotyczącym związków pomiędzy procedurą oddłużeniową a wykluczeniem finansowym upadłych konsumentów, głównie na podstawie interpretacji aktów prawnych, a także analizy danych statystycznych obejmujących liczbę ogłaszanych upadłości w Polsce oraz liczby dłużników zarejestrowanych przez biura informacji gospodarczej.

1. Zjawisko wykluczenia finansowego osób niewypłacalnych

Wykluczenie finansowe polega na pozbawieniu jednostki dostępu do usług finansowych lub utrudnieniu w korzystaniu z tych usług. Badania nad tym zjawiskiem trwają od lat 80. XX wieku, i początkowo koncentrowały się na analizie determinant o charakterze geograficznym (Leyshon, Thrift 1997, s. 21–22). Stopniowo rozszerzano spektrum badawcze o czynniki społeczno-ekonomiczne, a rozważania dotyczyły relacji pomiędzy wykluczeniem finansowym, ubóstwem i wykluczeniem społecznym (Kempson i in. 2000, s. 7–8). Z czasem, dzięki zastosowaniu lepszych instrumentów badawczych zaczerpniętych m.in. z finansów behawioralnych, dokładniej diagnozowano determinanty tego zjawiska, również te o charakterze pozaeconomicznym, jak np. psychologicznym (Solarz, Swacha-Lech 2011, s. 41–46).

Zbiór determinant wykluczenia finansowego jest obszerny, obejmując m.in. determinanty o charakterze ekonomicznym (np. cena usług), marketingowym (np. brak oferty dla określonych grup klientów), a także edukacyjne czy kulturowe, wynikające z poziomu niskiej świadomości ekonomicznej (Anderloni, Carluccio 2007, s. 6–8). Komisja Europejska traktuje wykluczenie finansowe jako proces, który może prowadzić do wykluczenia społecznego, uniemożliwiając jednostce normalne funkcjonowanie w społeczeństwie (EC, Financial services... 2008, s. 9). Na wykluczenie finansowe gospodarstw domowych mogą wpływać zarówno uwarunkowania zewnętrzne, w tym inflacja, prowadząca do zaostrzonej polityki pieniężnej i wyższych kosztów obsługi kredytów, jak i wewnętrzne (np. niskie lub niestabilne dochody uniemożliwiające korzystanie z usług kredytowych). Niezależnie od różnych ujęć, wykluczenie finansowe stanowi przejaw dyskryminacji oraz marginalizacji konsumenta wynikające z tego, że instytucje finansowe uznają obsługę pewnych grup klientów za nieopłacalną lub wiążącą się ze zbyt dużym ryzykiem (Polasik, Piotrowska 2014, s. 317).

Rozważania podjęte w artykule dotyczą specyficznych determinant wykluczenia finansowego osób upadłych, czyli niewypłacalnych, które doświadczają różnych trudności w dostępie do usług finansowych, na skutek zarówno trudnej sytuacji ekonomicznej, działań egzekucyjnych, jak i możliwego wycofania się dłużników z życia społeczno-gospodarczego, czy wręcz swoistej ucieczki od problemów poprzez podejmowanie pracy w *szarej strefie*, w celu uchylenia się od dotkliwej egzekucji komorniczej. Wykluczenie finansowe w tym artykule nie będzie postrzegane jako stan, natomiast jako postępujący proces znaczący kolejnymi etapami postępowania oddłużeniowego.

Należy podkreślić, że zjawisko wykluczenia finansowego, będące przedmiotem licznych badań naukowych, debaty publicznej, zmian legislacyjnych, a także rozmaitych działań wielu instytucji, ulega w ostatnich latach dostrzegalnemu ograniczeniu. Według badań Banku Światowego (World Bank 2021) w dekadzie 2011–2021 w Polsce średni odsetek osób posiadających rachunek bankowy wzrósł z 71% do 96%, a w grupie osób uboższych wzrost ten był jeszcze większy (z 62% do 94%), czyli o kilka milionów osób zwiększyła się liczba użytkowników rachunku bankowego,

zbliżając się do poziomu dla strefy EURO (tabela 1). Wynika to przede wszystkim z poprawy stopy życiowej gospodarstw domowych w Polsce oraz rozwoju oferty usług finansowych, głównie po wstąpieniu Polski do struktur UE (Kuchciak 2020, s. 95). Postępująca cyfryzacja gospodarki, ułatwiająca zarządzanie finansami osobistymi, a także poprawiająca dostęp do usług finansowych mieszkańcom mniejszych miejscowości, w których nie funkcjonują placówki bankowe, wpływa także na zmniejszanie liczby tzw. absentów bankowych (Czerwiński 2021, s. 283). Porównując wykluczenie finansowe w Polsce oraz strefie EURO, można zauważyć że w obrębie usług transakcyjnych poziom wykluczenia finansowego jest zbliżony, ale z usług kredytowych korzystało znacznie mniej klientów w Polsce. Ponadto łączna wartość zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce w relacji do PKB, według Międzynarodowego Funduszu Walutowego, w 2023 r. wyniosła 24%, będąc znacznie poniżej poziomu zadłużenia konsumentów w zamożniejszych gospodarkach. Dla przykładu, wśród państw grupy G-7 odsetek ten wyniósł 77% (INF 2023).

Tabela 1. Odsetek osób posiadających rachunek bankowy oraz kredyt w instytucji finansowej na nadzorowanym rynku usług finansowych w Polsce i strefie EURO [w %]

Wyszczególnienie	Lata			
	2011	2014	2017	2021
Ubankowanie w Polsce ^{a)}	71	78	87	96
Ubankowanie ^{a)} w strefie EURO	90	95	95	98
Ubankowanie ^{a)} w grupie 40% ludności o najniższych dochodach w Polsce	62	71	84	94
Ubankowanie w grupie ^{a)} 40% ludności o najniższych dochodach w strefie EURO	90	92	94	97
Odsetek ludności z zaciągniętym kredytem w Polsce ^{b)}	10	22	29	28
Odsetek ludności z zaciągniętym kredytem w strefie EURO ^{b)}	12	42	46	48
Odsetek ludności z zaciągniętym kredytem ^{b)} w grupie 40% o najniższych dochodach w Polsce	5	22	29	28
Odsetek ludności z zaciągniętym kredytem ^{b)} w grupie 40% o najniższych dochodach w strefie EURO	12	33	37	45

^{a)} Liczba posiadaczy rachunków bankowych do liczby ludności ogółem

^{b)} Liczba kredytobiorców do liczby ludności ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://databank.worldbank.org/source/global-financial-inclusion>

Wśród grup w sposób szczególnie narażonych na wykluczenie finansowe są m.in. niewypłacalni dłużnicy, zwłaszcza gdy są to jednostki słabsze (np. osoby chore, starsze, samotni rodzice). Wykluczenie z systemu finansowego powoduje wiele ujemnych następstw dla osób niewypłacalnych, które mogą przyczyniać się do stopniowej pauperyzacji, wynikającej z konieczności redukcji wielu wydatków i tym samym obniżania poziomu życia (Reczuch 2020, s. 141–143). Wykluczenie finansowe spowodowane niewypłacalnością może prowadzić nie tylko do ubóstwa, ale i wykluczenia społecznego. Nasilające się problemy finansowe będą rzutować na inne aspekty funkcjonowania gospodarstwa domowego, np. ograniczając możliwości korzystania ze służby zdrowia, wywołując konflikty w rodzinie, czy uczestniczenia w życiu społeczno-kulturalnym, a nawet prowadząc do zjawisk patologicznych w postaci np. alkoholizmu, i stygmatyzując wszystkich jego członków, w tym także dzieci (Grzega 2022, s. 93).

Wykluczenie finansowe osoby niewypłacalnej wynika głównie z restrykcji prawnych będących pochodną toczących się postępowań windykacyjnych, sądowych (w tym insolwencyjnych) oraz egzekucyjnych, które uniemożliwiają prowadzenie normalnej gospodarki domowej.

Wykluczenie finansowe spowodowane niewypłacalnością wpływa ujemnie na następujące obszary finansów gospodarstwa domowego:

- ograniczenia w możliwości korzystania z usług transakcyjnych, ze względu na zajęcie rachunku bankowego;
- utrudnienia w dostępie do kredytów, z uwagi na ujawnienie długu w rejestrach dłużników;
- obniżenie zdolności kredytowej, wynikające ze zmniejszenia się dochodów wskutek zajęć organu egzekucyjnego;
- ujawnienie w księgach wieczystych informacji o trwających postępowaniach sądowych i egzekucyjnych, co praktycznie uniemożliwia uzyskanie kredytu lub pożyczki hipotecznej i skorzystanie z tzw. hipoteki odwróconej.

Dwa główne obszary wykluczenia finansowego osoby upadłej obejmują usługi kredytowo-pożyczkowe oraz usługi transakcyjne. Wykluczenie finansowe może obejmować także inne obszary usług, w tym oszczędności, inwestycje czy ubezpieczenia, które są ważne dla dobrostanu i bezpieczeństwa gospodarstwa domowego (EC, Finacial servises... 2008, s. 11–14). Kluczowe trudności osób nadmiernie zadłużonych będą powiązane z usługami transakcyjnymi i kredytowymi, które są przedmiotem głównego zainteresowania w tym opracowaniu. Problemy z korzystaniem z innych obszarów usług finansowych są traktowane jako pochodna trudnej sytuacji finansowej dłużnika, co ogranicza możliwości korzystania np. z produktów oszczędnościowych.

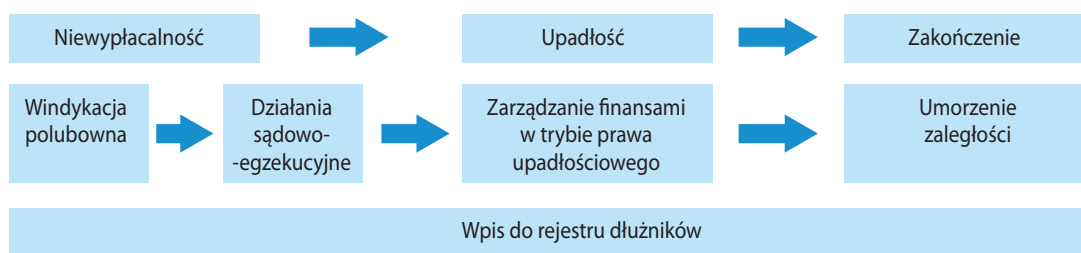
Procedura upadłościowa była kilkakrotnie nowelizowana, m.in. w roku 2014 (Dz.U. 2014 poz. 1306) i 2019 (Dz.U. 2019 poz. 1802), a dokonywane zmiany na ogół liberalizowały tę procedurę, ułatwiając dostęp do niej dla osób niewypłacalnych. Zgodnie z obecnie obowiązującymi przepisami można wyróżnić trzy zasadnicze etapy

postępowania upadłościowego oraz etap po ogłoszeniu upadłości, które mogą oddziaływać na stopień wykluczenia finansowego dłużnika:

- 1) rozpoznanie wniosku o upadłość (od złożenia wniosku o upadłość przez dłużnika do ogłoszenia upadłości);
- 2) właściwe postępowanie upadłościowe, w którym następuje m.in. upłynnienie majątku dłużnika;
- 3) plan spłat, podczas którego dłużnik spłaca wierzycieli – to etap fakultatywny, gdyż w wyjątkowych sytuacjach sąd umarza zaległości, bez ustalania planu spłat;
- 4) etap po zakończeniu postępowania upadłościowego (od umorzenia postępowania do wykreślenia dłużnika z bazy Krajowego Rejestru Zadłużonych).

Narastanie problemów finansowych dłużnika jest stopniowalne. Zanim dłużnik utraci płynność finansową, zazwyczaj podejmuje próby restrukturyzacji zadłużenia, w tym redukcję wydatków czy działania na rzecz zwiększenia dochodów (por. Świecka 2009, s. 123). W sytuacji pogarszania się kondycji finansowej dłużnicy coraz bardziej chaotyczne lub panicznie gospodarują finansami osobistymi, w tym zaciągają kolejne pożyczki w celu spłaty posiadanych kredytów. W przypadku opóźnień w spłacie zadłużenia zidentyfikowanych w monitoringu należności wierzyciele inicjują windykację polubowną, starając się początkowo zmotywować dłużnika do dobrowolnej spłaty zobowiązań, bez sięgania do narzędzi sądowo-egzekucyjnych. Zazwyczaj już na tym etapie dłużnik zostaje wpisany do rejestrów dłużników, co utrudnia mu korzystanie z usług kredytowych. Poważniejsze problemy w zarządzaniu finansami osobistymi pojawią się wraz z wszczęciem egzekucji, początkowo z rachunku bankowego i innych aktywów, a na późniejszym etapie także z nieruchomości, uniemożliwiając zaciągnięcie pożyczki hipotecznej (rysunek 1).

Rysunek 1. Przebieg procesu zadłużeniowego prowadzący do niewypłacalności i upadłości, a jego wpływ na poszczególne obszary wykluczenia finansowego

Źródło: opracowanie własne.

Postępowanie upadłościowe jest złożonym procesem, w trakcie którego sposób zarządzania majątkiem upadłego jest ściśle regulowany reżimem prawa upadłościowego. Proces powrotu upadłego na rynek finansowy (inkluzji finansowej upadłego) jest zwykle długotrwały, a całkowite włączenie dłużnika do systemu finansowego może nastąpić dopiero po usunięciu wpisu o upadłości. Nawet umorzenie zadłużenia nie powoduje pełnoprawnego włączenia upadłego do systemu finansowego,

choć upadły odzyskuje możliwość swobodnego zarządzania swoim majątkiem. Upadły nadal bowiem będzie figurował przez obowiązujący okres w Krajowym Rejestrze Zadłużonych.

Realizacja własnych aspiracji konsumpcyjnych przez gospodarstwa domowe stanowi jeden z kluczowych filarów wolności gospodarczej, która może być ograniczana tylko ze względu na ważny interes publiczny (art. 22 Konstytucji RP). Ochrona praw wierzycieli wymaga stosowania pewnych restrykcji nakładanych na dłużników w celu zdyscyplinowania ich do obsługi swoich zobowiązań, a także zmniejszenia strat wierzycieli czy poprawy efektywności procesu windykacji należności. Z drugiej jednak strony ograniczenia w zarządzaniu finansami osobistymi winny być zgodne z istotą zasady proporcjonalności. Ograniczenia te są konieczne w demokratycznym państwie prawa, m.in. dla jego bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochrony wolności i praw innych osób, w tym wierzycieli (art. 33 ust. 3 zd. 1 Konstytucji). Zasada proporcjonalności kładzie nacisk na adekwatność środka do celu – jeżeli określony efekt można uzyskać za pomocą środka mniej dolegliwego, to należy wybrać rozwiązanie korzystniejsze dla obywatela (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8.10.2007 r. sygn. akt K 20/07). Co więcej, zgodnie z zasadą proporcjonalności, *ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw* (art. 33 ust. 3 zd. 2 Konstytucji). Legalnie nakładane ograniczenia na zarządzanie finansami gospodarstwa domowego nie mogą uniemożliwiać realizacji jego elementarnych funkcji społeczno-ekonomicznych, w tym funkcji konsumpcyjnej, polegającej na zaspakajaniu podstawowych potrzeb życiowych.

Zastosowanie zasady proporcjonalności wymaga odpowiedniego wyważenia sprzecznych interesów dwóch grup interesariuszy: dłużników oraz wierzycieli, w szczególności instytucji finansowych. Z jednej strony należy wprowadzić ograniczenia w dostępie do zasobów finansowych dla osób niewypłacalnych, aby przeciwdziałać ich dalszemu zadłużaniu, ale także chronić interes wierzyciela w trosce o stabilność całego systemu finansowego. Z drugiej zaś strony, nakładane na dłużników restrykcje muszą służyć określonemu celowi i jednocześnie owe obciążenia muszą być najmniej dolegliwe spośród możliwych rozwiązań, służących osiągnięciu zakładanego celu.

2. Etap postępowania upadłościowego przed ogłoszeniem upadłości

Ustawą z dnia 6 grudnia 2018 r. o Krajowym Rejestrze Zadłużonych (Dz.U. 2019 poz. 55) od grudnia 2021 r. wprowadzono zdalną procedurę upadłościową, za pośrednictwem platformy Krajowego Rejestru Zadłużonych. Dzięki temu śledzenie bieżących czynności w sprawach upadłościowych stało się proste, szybkie i darmowe, nawet bez konieczności rejestracji na platformie KRZ.

Z formalnoprawnego punktu widzenia, jeżeli dłużnik nie reguluje swoich zobowiązań od co najmniej od 2 miesięcy (art. 11 pr. up.), może złożyć wniosek o ogłoszenie

upadłości konsumenckiej. Już złożenie wniosku powoduje ujawnienie tego faktu w Krajowym Rejestrze Zadłużonych. Wpis w KRZ może pogłębić różne problemy społeczno-ekonomiczne dłużnika (np. możliwość wynajęcia mieszkania na wolnym rynku), ale nie będą to raczej trudności związane z usługami kredytowymi w regulowanych instytucjach kredytowych, wszak taki dłużnik będzie – co do zasady – już wcześniej figurować w innych rejestrach (np. biurach informacji gospodarczej czy kredytowej), z których korzystają instytucje finansowe w procedurze rozpatrywania wniosków o kredyt czy pożyczkę.

Oczekując na ogłoszenie upadłości, dłużnik może wprawdzie nadal zadłużać się w różnych nieregulowanych instytucjach (np. w para-bankach lub u pożyczkodawców), jednak zwykle na bardzo niekorzystnych dla niego warunkach finansowych. Takie zachowanie rodzi w przyszłości negatywne skutki w postaci ustalenia długiego planu spłat. Dlatego po złożeniu wniosku o upadłość dłużnik winien powstrzymać się od zaciągania wszelkich zobowiązań, w tym przede wszystkim dodatkowych kredytów lub pożyczek, gdyż takie zachowanie może rodzić w przyszłości negatywne skutki, a sąd może uznać, że dłużnik zaciągając wiele kredytów i pożyczek czynił to umyślnie lub z rażącym niedbalstwem, co będzie prowadzić do ustalenia planu spłat wynoszącego od 36 do 72 miesięcy (art. 491¹⁵ ust. 1a pr. up.). W pierwszej fazie postępowania upadłościowego, od złożenia wniosku do ogłoszenia upadłości, stopień wykluczenia finansowego dłużnika nie powinien się pogłębić, wszak upadły jako osoba niewypłacalna z reguły już wcześniej będzie doświadczał rozmaitych trudności na rynku usług finansowych, m.in. z powodu zajęcia rachunku bankowego przez organ egzekucyjny.

3. Etap właściwego postępowania upadłościowego

W wyniku rozpoznania wniosku dłużnika sąd postanowieniem ogłasza jego upadłość, co powoduje zniesienie swobody zarządzania majątkiem przez upadłego (art. 75 pr. up.), gdyż z dniem ogłoszenia upadłości traci on prawo do dysponowania masą upadłościową (art. 61 pr. up.), z wyłączeniami ustawowo określonych kategorii aktywów (m.in. podstawowe wyposażenia gospodarstwa domowego – art. 62 ust. 1 pkt 1 pr. up. w związku z art. 829 kpc). Po ogłoszeniu upadłości konsumenckiej rolę organu egzekucyjnego przejmie syndyk i inne organy postępowania upadłościowego, których głównych celem nie jest windykacja należności, ale oddłużenie (art. 2 ust. 2 pr. up.).

Z ekonomicznego punktu widzenia nadmiernie zadłużone gospodarstwa domowe prowadzą prostą gospodarkę domową, polegającą na zaspokajaniu podstawowych potrzeb konsumpcyjnych (głównie egzystencjalnych), starając się przetrwać z perspektywą oddłużenia w przyszłości. Dla takich gospodarstw kluczowe znaczenie mają usługi transakcyjne, umożliwiające realizowanie koniecznych płatności bieżących (np. wydatki na żywność, opłata mediów i czynszu).

Zgodnie z art. 63 ust. 1 pkt 1 prawa upadłościowego, wyłączone z masy upadłościowej zostało mienie niepodlegające zajęciu na podstawie Kodeksu Postępowania Cywilnego (Dz.U. 2023 poz. 1550, z późn. zm.). W zakresie dochodów wyłączonych spod egzekucji (np. alimenty) dłużnik może swobodnie dysponować środkami pieniężnymi, w tym także zdeponować je na rachunku bankowym. Wysokość środków wolnych od zajęć określa art. 54 prawa bankowego (Dz.U. 2024 poz. 1646) stanowiąc, że: *środki pieniężne znajdujące się na rachunkach oszczędnościowych, rachunkach oszczędnościowo-rozliczeniowych oraz na rachunkach terminowych lokat oszczędnościowych jednej osoby, niezależnie od liczby zawartych umów, są wolne od zajęcia na podstawie sądowego lub administracyjnego tytułu wykonawczego, w każdym miesiącu kalendarzowym, w którym obowiązuje zajęcie, do wysokości 75% minimalnego wynagrodzenia za pracę, ustalanego na podstawie ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz.U. 2020 poz. 2207 oraz z 2023 r. poz. 1667), przysługującego pracownikowi zatrudnionemu w pełnym miesięcznym wymiarze czasu.* Zatem w roku 2025 upadły będzie mógł rozporządzać środkami finansowymi do kwoty 3499,50 zł, zgromadzonymi na rachunkach bankowych. W świetle obowiązujących przepisów ogłoszenia upadłości nie powinno spowodować pogorszenia możliwości korzystania ze środków na rachunku bankowym przez dłużnika, choć syndyk zastąpi organ egzekucyjny. Limit środków wolnych od zajęć na rachunku bankowym pozostanie niezmieniony. Co więcej, po ogłoszeniu upadłości, w ramach dyspozycji art. 152 pr. up., sędzia komisarz w uzasadnionych przypadkach może zmniejszyć zakres potrąceń lub w ogóle zwolnić rachunek bankowy dłużnika.

Banki udostępniając środki pieniężne dłużnikowi, które stanowią masę upadłościową, narażają się na odpowiedzialność wynikającą z art. 78 pr. up., [...] *spełnienie świadczenia do rąk upadłego dokonane po obwieszczeniu o ogłoszeniu upadłości w Rejestrze nie zwalnia z obowiązku spełnienia świadczenia do masy upadłości, chyba że równowartość świadczenia została przekazana przez upadłego do masy upadłości.* Z związku z powyższym Komisja Nadzoru Finansowego wydała komunikat:

- 1) *banki powinny na bieżąco śledzić Monitor Sądowy i Gospodarczy (po 1 grudnia 2021 r. Krajowy Rejestr Zadłużonych) pod kątem obwieszczeń dotyczących ogłoszeń postanowień o upadłości konsumenckiej posiadaczy rachunków prowadzonych przez te banki i dokonywać na podstawie takich obwieszczeń niezwłocznych blokad rachunków;*
- 2) *banki powinny powstrzymać się z wypłatą środków znajdujących się na rachunku upadłego lub wykonywania innych dyspozycji upadłego dotyczących zablokowanego rachunku, do momentu otrzymania stosownej dyspozycji ze strony syndyka, chyba że na podstawie posiadanych informacji są w stanie jednoznacznie ocenić, że środki znajdujące się na rachunku nie wchodzić do masy upadłości na podstawie art. 63 pr. up.”*

Obserwacja praktyki wskazuje, że obowiązek banków bieżącego monitorowania publikacji na platformie Krajowego Rejestru Zadłużonych sprawia, że niekiedy dłużnicy dowiadują się właśnie z banków o swojej ogłoszonej upadłości dzięki otrzymanej informacji SMS. Podobnie, pomimo wytycznych KNF, nadal praktyki banków są niejednolite, gdyż w wielu przypadkach banki bezprawnie blokują środki, czekając

na dyspozycję syndyka, co w najlepszym przypadku może trwać kilka dni, zanim syndyk dopełni formalności w banku. W tym okresie upadli m.in. emeryci, renciści czy samotni rodzice zostają pozbawieni dostępu do swoich niepodlegających zajęciu środków na rachunkach bankowych. Biorąc pod uwagę, że osoby te zazwyczaj nie posiadają innych oszczędności w gotówce, wykluczenie transakcyjne spowoduje niemożność zaspokojenia nawet najbardziej podstawowych potrzeb.

Powszechnie wiadomo, że część upadłych klientów banków rezygnuje z posiadania rachunku bankowego, odbierając należne dochody czy świadczenia w gotówce. Jednak nie wszyscy płatnicy, zwłaszcza w sektorze mikro, małych i średnich przedsiębiorstw prowadzą obsługę kasową. Niestety, zablokowanie przez bank środków pieniężnych w zakresie, w którym winny one pozostać do dyspozycji dłużników, w połączeniu ze spóźnionymi działaniami syndyka, mogą narazić upadłych na pewnego rodzaju niespodziewany szok ekonomiczny, polegający na nagłym pozbawieniu dostępu do pieniędzy.

Zgodnie z zaleceniem KNF, banki na podstawie posiadanych informacji winny dokonać oceny, czy środki znajdujące się na rachunku bankowym wchodzą do masy upadłościowej. Z praktyki Autora wynika, że niektóre banki umożliwiają dokonywanie transakcji w ramach tych środków, a nawet publikują jasne informacje dla upadłych, aby uświadomić im prawo swobodnego dysponowania środkami w ramach ograniczeń ustawowych. Niestety, nie jest to powszechny standard. Upadły może wnieść reklamacje na dyskryminacyjne praktyki banków lub po prostu zmienić bank wybierając placówkę, która będzie zezwalała na korzystanie z konta w ograniczonym zakresie lub też wnieść reklamacje na dyskryminacyjne praktyki banków. Wymaga to wiedzy i rozeznania rynku usług finansowych, a dłużnicy są czasami osobami o płytkiej świadomości ekonomicznej i niskim poziomie wiedzy o zarządzaniu finansami osobistymi.

Analizując zjawisko wykluczenia upadłego z usług kredytowych, należy zauważyć, że z formalnoprawnego punktu widzenia upadły może zaciągać tego typu zobowiązania finansowe na każdym etapie postępowania upadłościowego. Jedyny wyjątek to zakaz obciążania składników majątkowych hipoteką, wynikający z art. 81 pr. up., czyli wszelkie produkty wiążące się z zabezpieczeniem hipotecznym będą dla upadłych niedostępne. Oczywiście, upadły będzie mógł nadal dokonywać drobnych czynności w ramach prostej gospodarki domowej mieniem pozostawionym upadłemu, ale wszelkie decyzje wykraczające poza ten zakres winny być przynajmniej uzgodnione z syndykiem.

Z analizy rynku wynika, że są firmy pożyczkowe, które kierują swoją ofertą specjalnie do dłużników będących w trakcie postępowania upadłościowego. Korzystanie z ich usług dramatycznie wręcz pogarsza sytuację ekonomiczno-finansową dłużników będących w trakcie postępowania upadłościowego.

4. Etap realizacji planu spłat

Po ustaleniu listy wierzytelności i upłynnieniu majątku dłużnika, czyli głównej części postępowania upadłościowego, sąd podejmuje decyzje o ustaleniu planu spłat. Możliwe są też inne warianty, tj. umorzenie lub warunkowe umorzenie zaległości oraz odmowa ustalenia planu spłat. W praktyce najczęstszym wariantem jest ustalenie planu spłat, gdyż do umorzeń należności dochodzi wyjątkowo (Hrycaj, Kosma 2021, s. 38).

Ustalenie planu spłat w zasadzie powoduje, że upadły odzyskuje niemal całkowicie swobodę zarządzania swoim majątkiem. W okresie wykonywania planu spłaty upadły nie może dokonywać czynności prawnych dotyczących jego majątku, które mogłyby pogorszyć jego zdolność do wykonania planu spłaty wierzycieli (art. 491¹⁸ ust. 1 pr. up.) oraz ma obowiązek składania corocznych sprawozdań finansowych (art. 491¹⁸ ust. 2 pr. up.). W tym czasie nie mogą się też toczyć żadne postępowania egzekucyjne dotyczące wierzytelności powstałych przed ustaleniem planu spłat, za wyjątkiem pewnych kategorii długów (np. alimentów – art. 491¹⁸ ust. 5 pr. up.). Mimo że upadły musi realizować plan spłat, ogólna kondycja ekonomiczna jego gospodarstwa domowego winna ulec poprawie, wszak sąd ustalając plan spłat bierze pod uwagę m.in. możliwości zarobkowe i konieczne koszty ponoszone przez upadłego oraz osób pozostających na jego utrzymaniu, w tym potrzeby bytowe (art. 491¹⁸ ust. 4 pr. up.).

5. Zakończenie postępowania upadłościowego a problem wykluczenia finansowego

Po zrealizowaniu planu spłat sąd wydaje postanowienie o umorzeniu zaległości, z wyjątkiem nielicznych kategorii długów, np. alimentów (art. 491²¹ pr. up.). W tym momencie upadły nie ma żadnych obciążeń, a jego proces oddłużania zostaje zakończony. Nie oznacza to jednak pełnej inkluzji finansowej i włączania takiej osoby do systemu finansowego jako pełnoprawnego uczestnika, gdyż nawet po zakończeniu postępowania upadłościowego dłużnik może doświadczać problemów w zarządzaniu finansami osobistymi (tabela 2). Otrzymanie kredytu będzie znacznie trudniejsze przez kolejnych 10 lat, gdyż przez taki okres informacja o upadłości będzie widnieć na platformie Krajowego Rejestru Dłużników (art. 11 ust. 2 stawy o KRZ Dz.U. 2019 poz. 55).

Należy wziąć pod uwagę, że dłużnik może figurować w innych rejestrach niż w KRZ (np. w Biurze Informacji Kredytowej SA, biurach informacji gospodarczej). Wprawdzie prawomocne umorzenie zaległości winno być w nich odnotowane przez te podmioty, a dane dłużnika usunięte, lecz niektóre informacje nadal pozostają widoczne. Ponadto wykreślenie danych z rejestrów biur informacji gospodarczej nie następuje automatycznie po zakończeniu postępowania upadłościowego, ale wymagana jest inicjatywa dłużnika lub wierzyciela. Wreszcie dostęp do tych baz nie jest ani powszechny ani darmowy, a upadły może nawet nie wiedzieć, że informacje o zadłużeniu nadal są widoczne po zakończeniu procesu oddłużenia.

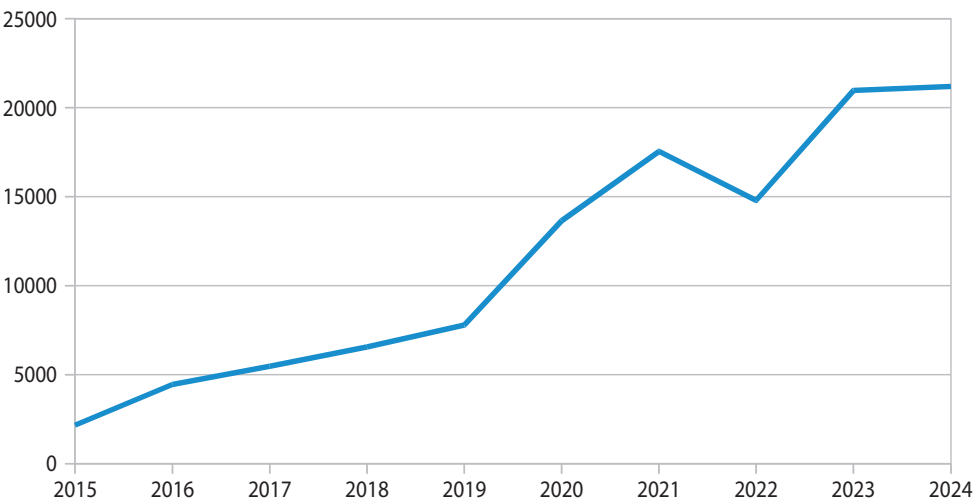
Tabela 2. Ograniczenia osób upadłych w gospodarowaniu finansami

Ograniczenia	Etapy procesu upadłości			
	Złożenie wniosku	Ogłoszenie upadłości	Plan spłat	Umorzenie należności
Egzekucja z rachunku prowadzona przez organ egzekucyjny	Tak	Nie	Nie	Nie
Blokada rachunków (art. 63 pr. up.) przez syndyka	Nie	Tak	Nie	Nie
Rejestr KRZ	Tak (informacja o złożonym wniosku)	Tak	Tak	Tak (10 lat od umorzenia)

Źródło: opracowanie własne.

Nie są znane reakcje banków na zjawisko coraz bardziej masowego ogłaszania upadłości konsumenckich. Dotychczas banki nie ujawniły też danych na temat poniesionych strat z tego tytułu, choć z KRD BIK wiadomo, że w 2024 r. skutek upadłości konsumenckiej wierzyciele stracili 304,3 mln zł (KRD BIG, 2024), z czego część stanowią należności banków. Ogólnie, wartość wszystkich długów konsumenckich wobec banków (w tym także zobowiązań nieobjętych postępowaniem upadłościowym) wyniosła w 2024 r. 39,5 mld zł i wykazuje trend rosnący (InfoMonitor, 2024). Co więcej, wzrasta też liczba ogłaszanych upadłości, co zapewne zwiększy straty banków z tytułu umorzonych zaległości konsumenckich w postępowaniu upadłościowym.

Rysunek 2. Liczba ogłaszanych upadłości konsumenckich w latach 2015–2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Sprawiedliwości.

W takich okolicznościach banki prawdopodobnie będą odmawiać kredytowania upadłych przez wiel kolejnych lat po ogłoszeniu upadłości konsumenckiej. Co oznaczać będzie nie tylko odmowy kredytu w celach inwestycyjnych gospodarstwa domowego (np. zakupu nieruchomości), ale także dokonywania innych stosunkowo drobnych zakupów (np. nabycie sprzętu AGD na raty, uzyskanie karty debetowej z niewielkim limitem zadłużenia czy tym bardziej kredytowej). Taka polityka banków może utrudnić prowadzenie gospodarstwa domowego osobom, które przebrnęły przez skomplikowaną procedurę oddłużeniową i wykonały plan spłat. Dłużnicy, którzy wcześniej stracili właściwie cały dorobek życia, gdyż został upłynniony w toku postępowania upadłościowego, będą chcieli odbudować bazę materialną swojego gospodarstwa domowego, w tym szczególnie zaspokoić potrzeby mieszkaniowe. Badając zadłużenie w Polsce w 2024 r. należy zauważyć, że najbardziej zadłużone były osoby w wieku 36–45 lat (InfoDług 2024), a najczęściej ogłaszali upadłość konsumencką dłużnicy w wieku 40–50 lat (COIG 2024). Biorąc pod uwagę, że osoby te odzyskują zdolność kredytową kilkanaście lat po ogłoszonej upadłości, czyli po przekroczeniu 50. lub nawet 60. roku życia, wielu z nich zostanie pozbawionych szans na uzyskanie kredytu hipotecznego, choćby na nabycie kawalerki. Problem wykluczenia z obszaru usług kredytowych osób upadłych może być rozpatrywany w co najmniej kilku płaszczyznach. Z punktu widzenia całego systemu ekonomicznego straty banków wynikające z ogłaszanych coraz częściej upadłości konsumenckich będą nieuchronnie przekładać się na wzrost kosztów usług finansowych dla wszystkich klientów, a w skrajnych przypadkach mogą doprowadzić nawet do poważnego załamania gospodarczego, czego najdobitniejszym przykładem był globalny kryzys gospodarczy wywołany bankructwem amerykańskiego banku inwestycyjnego *Lehman Brothers* w 2008 r. (Taylot 2010, s. 111–112). Kryzys finansowy został spowodowany wieloma nakładającymi się na siebie czynnikami, ale jedną z jego przyczyn było udzielenie w USA zbyt wielu kredytów hipotecznych na zakup nieruchomości osobom bez należytych dochodów, które nie były w stanie regulować rat kredytów i stawały się niewypłacalne, a ich nieruchomości przejmowały banki. Wzrost liczby wystawianych przez banki na sprzedaż mieszkań i finalnie załamanie się cen nieruchomości przyczynił się do bankructwa licznych banków, wywołując w wielu gospodarkach głęboką recesję. Należy zwrócić uwagę, że w Stanach Zjednoczonych funkcjonuje liberalny model upadłości, który został oparty na tzw. koncepcji *fresh start*, umożliwiającej sprawne pozbycie się zadłużenia. Dzięki temu rozwiązaniu konsumenci są szybko oddłużani, włączani jako pełnoprawni uczestnicy rynku i mogą realizować swoje aspiracje konsumpcyjne, co pozwala krótkookresowo łagodzić różnego rodzaju szoki i turbulencyjne ekonomiczne, a w dłuższym okresie stabilnie rozwijać się całą gospodarkę (Christian, Reller 2022, s. 403). W tzw. kontynentalnej Europie, również w Polsce, dominuje inny, bardziej restrykcyjny model postępowania upadłościowego oparty na reedukacji dłużnika i zmobilizowaniu go do spłaty przynajmniej części zadłużenia, ogniskując się przede wszystkim na interesie wierzycieli (Świecka 2009, s. 198–199). Te dwa modele w ostatnich latach ulegają pewnemu zbliżeniu. Dostęp do upadłości został w USA zaostrożony w 2005 r., ze względu na naganne praktyki dłużników po-

legające na ponownym zadłużaniu się i ogłaszaniu upadłości, jako swoistym sposobie życia (White 2010, s. 15); dostrzegalne są też działania legislacyjne w krajach europejskich, w tym Polsce, których celem jest zmniejszanie rygoryzmu kontynentalnego modelu postępowania upadłościowego, gdyż nie jest on w stanie efektywnie zmniejszać liczby niewypłacalnych konsumentów.

Racjonowanie przez banki dostępu kredytów dla osób upadłych jest działaniem uzasadnionym nie tylko stabilnością całego systemu finansowego, ale także ochroną dłużników przed ponownym nadmiernym zadłużeniem. Jednak zbyt długotrwałe i uciążliwe ograniczenia dla upadłych mogą wpływać hamująco na gospodarkę, uniemożliwiając gospodarstwom domowym realizację różnych aspiracji konsumpcyjnych. Biorąc jednak pod uwagę aspekty mikroekonomiczne wykluczenia kredytowego i badając jego wpływ na gospodarstwo domowe upadłego, należy zauważyć, że brak dostępu do usług kredytowych może utrudniać poprawę kondycji ekonomicznej upadłego, który spłacił swoje długi i dąży do racjonalnej poprawy stopy życiowej. Jednym z głównych celów upadłości konsumenckiej w modelu kontynentalnym jest reedukacja dłużnika, który winien w trakcie tej procedury nabyć odpowiednie umiejętności w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Kluczową rolę odgrywa w tym plan spłat, zaś długość planu spłat, przekładająca się na jego dolegliwość, została uzależniona od stopnia zawinienia upadłego w utracie płynności finansowej. Zatem, im bardziej lekkomyślnie i irracjonalnie upadły się wcześniej zadłużał, tym dłużej będzie musiał realizować swoje zobowiązania wobec wierzycieli, co winno wpłynąć na odpowiednią korektę jego zachowań.

Pomimo dojrzałego rynku usług finansowych, z bogatą i różnorodną ofertą, mniej konsumentów korzysta z kredytu w Polsce niż w krajach strefy EURO. Jednocześnie rozwija się sektor pozabankowych firm pożyczkowych. Według danych BIK S.A., w roku 2024 wartość pożyczek pozabankowych udzielonych gospodarstwom domowym wniosła 1,7 mld (1144 tys. nowych pożyczek) i liczba tych pożyczek była o 8,3% wyższa niż w roku 2023, zaś ich kwota w tym czasie wzrosła o 32,8% (BIK, s. 1–3). W wyniku wykluczenia upadłych z głównego rynku usług kredytowych zostaną oni zmuszeni do korzystania z usług firm pożyczkowych. Należy dodać, że ocena zdolności kredytowej dokonywana przez firmy pożyczkowe jest czasami powierzchowna, choć powinna być przeprowadzona wyjątkowo wnikliwie i rzetelnie w stosunku do osób, które wcześniej ogłosiły upadłość. Dlatego też zadłużenie się upadłych w firmach pożyczkowych może rodzić ryzyko ich kolejnej niewypłacalności.

6. Upadłość konsumencka a inkluzja finansowa

Procedura oddłużeniowa winna mieć charakter inkluzywny, stopniowo włączający upadłego do systemu finansowego. Inkluzja winna obejmować dwa kluczowe dla upadłego obszary zarządzania finansami osobistymi, czyli usługi transakcyjne i kredytowe. Usługi transakcyjne należy traktować jako podstawowe narzędzie zarządzania finansami osobistymi o fundamentalnym znaczeniu dla gospodarki do-

mowej. Wykluczenie transakcyjne w sposób istotny ogranicza wolność jednostki i jej niezależność, dlatego ograniczenia w użytkowaniu przed dłużników rachunku bankowego winny być wyważone, aby nie naruszały zasady proporcjonalności. Dłużnik winien mieć możliwość realizacji usług płatniczych, operowania kartą płatniczą, czy też otrzymywania i gromadzenia pieniędzy w zakresie dozwolonym przez regulacje prawne, bez dodatkowych utrudnień, na każdym etapie postępowania upadłościowego.

Problem wykluczenia upadłego z usług kredytowych jest bardziej złożony. Osoba niewypłacalna, jako wykluczona z głównego rynku usług kredytowych, może zostać zmuszona do korzystania z usług firm pożyczkowych. Klienci firm pożyczkowych są skupieni na rozwiązywaniu bieżących problemów, bez analizy długookresowych następstw swoich działań (Wałęga, Wałęga..., 2020). Osoby ubogie doświadczają braku różnych dóbr, w tym zasobów poznawczych (*cognitive resources*), co może ograniczać ich możliwości decyzyjne w zakresie zaciągania zobowiązań finansowych (Mani, Mullainathan, s. 980). W przypadku osób niewypłacalnych ich deficyt w zakresie zasobów finansowych może być powiązany także z brakiem wiedzy na temat finansów osobistych, a wzorce zachowań oparte na błędach poznawczych mogą być silnie utrwalone. Osoby, które przez wiele lat pozostawały w stanie permanentnej niewypłacalności, mogły przystosować się do tej sytuacji, wypracowując strategię umożliwiającą im przetrwanie najcięższych faz kryzysu, pozostając poza obrębem głównego rynku usług finansowych i korzystając np. z lombardów. Zmiana utrwalonych wzorców zachowań w okresie prowadzenia ułomnej gospodarki domowej wymaga podniesienia umiejętności w obszarze finansów osobistych.

Inkluzja społeczno-ekonomiczna osoby upadłej nie może być utożsamiana wyłącznie z odzyskaniem płynności finansowej. Wypłacalność stanowi co prawda pewien kluczowy fundament dla bezpiecznego funkcjonowania gospodarstw domowych, ale sprawne zarządzanie finansami osobistymi winno wpływać na poprawę kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych, w tym możliwości gromadzenia majątku, po zakończeniu postępowania upadłościowego. Dłużnik winien w wyniku reedukacji nabyć odpowiednie kompetencje, które pozwolą mu w przyszłości w sposób zrationalizowany podnosić stopę życiową swojego gospodarstwa domowego. Procedura upadłościowa zawiera elementy edukacyjne, w tym przede wszystkim plan spłat, w którego opracowaniu upadły winien brać aktywny udział, czyli współpracować z organami postępowania upadłościowego w celu restrukturyzacji zadłużenia, a następnie ten plan zrealizować, składając coroczne sprawozdania z jego wykonania. Należy zwrócić uwagę, że dłużnik poniesie konsekwencje swoich decyzji finansowych i przynajmniej w pewnej części spłaci swoje zobowiązania.

W ujęciu makroekonomicznym dostęp do usług finansowych jest jednym z kluczowych narzędzi służących do redukcji ubóstwa, nierówności społecznych, ale także sprzyja akumulacji kapitału, technologicznym innowacjom i tym samym stymuluje rozwój gospodarczy (Adamo, Federico, Notte 2024, s. 37). Inkluzja finansowa osób upadłych i niewypłacalnych wpłynie korzystnie na rozwój gospodarczy kraju, przekładając się na poprawę kondycji ekonomicznej wszystkich gospodarstw domowych.

7. Postulowane zmiany w celu przeciwdziałania wykluczeniu finansowemu upadłych

Zjawisko wykluczenia finansowego może rodzić wiele potencjalnych ryzyk zarówno dla instytucji finansowych, jak i ich klientów oraz systemu finansowego. Konieczne są zmiany w przepisach, które w sposób jasny i precyzyjny umożliwią osobom z upadłością konsumencką korzystanie w dopuszczalnym ustawowo zakresie z rachunku bankowego. Jednocześnie należy też zaostrzyć możliwości zaciągania zobowiązań przez dłużników, którzy z wyjątkową lekkomyślnością zaciągnęli zbyt wiele zobowiązań finansowych i mogą w przyszłości ponownie utracić płynność finansową. W stosunku do tej kategorii dłużników należy, wzorem innych krajów – np. Anglii (Kabza 2009, s. 128) – wprowadzić sankcje poupadłościowe, a upadli winni pozostawać pod kontrolą odpowiednich organów państwa w zakresie prowadzonej gospodarki domowej również po zakończeniu postępowania upadłościowego. W Polsce wszyscy upadli są ujawnieni w Krajowym Rejestrze Zadłużonych przez wiele lat od zakończenia postępowania, co stanowi przejaw dyskryminacji tych dłużników, co do których nie ma racjonalnego uzasadnienia, aby publikować ich dane o upadłości przez tak długi czas, utrudniając im dostęp do usług kredytowych (tabela 3).

Tabela 3. Propozycje zmian

Organizacje konsumenckie	Regulator	Instytucje finansowe	Legislator
– akcje informacyjne dotyczące procedury oddłużeniowej; – doradztwo prawno-finansowe dla osób niewypłacalnych.	– czuwanie nad bezpieczeństwem systemu finansowego; – wytyczne w zakresie racjonowania kredytów.	– kredytowanie zgodne z koncepcją odpowiedzialnych finansów.	– zwiększenie ochrony konsumentów przed wykluczeniem transakcyjnym; – nałożenie restrykcji w dostępie do kredytów przez upadłych, którzy z rażącym niedbalstwem zadłużyli się i mogą w przyszłości powielać swoje naganne zachowania; – ściślejszy nadzór na gospodarką finansową upadłego w trakcie postępowania upadłościowego.

Źródło: opracowanie własne.

Upadli mogą potrzebować dostępu do zasobów finansowych, zwłaszcza osoby młode, zainteresowane poprawą kondycji ekonomicznej własnego gospodarstwa domowego. Wiele trudności wiążących się z wcześniejszą niewypłacalnością mogło spowodować zmianę i korektę ich zachowań ekonomicznych w kierunku bardziej odpowiedzialnych. Banki winny opracowywać zindywidualizowane oferty, uwzględniające specyfikę przebiegu procesu zadłużeniowego, przeprowadzając dokładniejszą analizę danej sytuacji. Np. upadły, który stał się niewypłacalny z przyczyn od niego niezależnych winien być inaczej oceniony niż osoba zadłużona z tytułu kilkudziesięciu różnych kredytów i pożyczek, zaciągniętych w krótkim czasie na bieżące potrzeby. Instytucje finansowe, w ramach wskazanych przez regulatora, winny dokonać odpowiedniej selekcji i umożliwić korzystanie z usług kredytowych pewnym grupom upadłych, którzy dają odpowiednią rękojmię, że będą racjonalnie z nich korzystać.

Na skutek globalnego kryzysu finansowego państwa należące do grupy G-20 wypracowały tzw. koncepcję odpowiedzialnych finansów adresowaną do wszystkich uczestników rynku finansowego (G 20, Innovative... 2010, s. 8). W myśl tej idei banki winny podejmować działania mające na celu inkluzję osób wykluczonych finansowo, odpowiednio dobierając produkty finansowe i przekazując kredytobiorcom oprócz pieniędzy także wiedzę z zakresu zarządzania finansami (World Bank, Financial..., 2012, s. 11–18). Koncepcja odpowiedzialnych finansów zobowiązuje banki do podnoszenia świadomości ekonomicznej kredytobiorców dzięki wykorzystaniu narzędzi edukacyjnych. Idea odpowiedzialnych finansów stanowi też jeden z kluczowych fundamentów koncepcji równoważnego rozwoju gospodarczego, opierając się na założeniu, że wzrost ekonomiczny winien następować w sposób harmonijny dla całego społeczeństwa, nie generując negatywnych konsekwencji, takich jak ubóstwo czy wykluczenie społeczne lub finansowe (Solarz 2009, s. 159). Ponadto ważną rolę w procesie inkluzji społecznej upadłych winny odgrywać organizacje konsumenckie, które mogą świadczyć pomoc w zakresie szeroko pojętego doradztwa o charakterze prawno-ekonomicznym, umożliwiając nie tylko prawidłowe dopełnienie formalności w trakcie postępowania upadłościowego, ale także pomoc w rozwiązaniu licznych problemów w zarządzaniu finansami osobistymi przez osoby nadmiernie zadłużone.

W ramach nadzoru sędzia-komisarz może wydawać określone dyspozycje (art. 152 pr. up.), ale zakres jego kompetencji w obszarze zarządzania finansami upadłego nie jest jasno określony w ustawie. Należy umożliwić sędziemu-komisarzowi wydawanie dyspozycji upadłym, np. w zakresie zaciągania zobowiązań finansowych, uzależniając je od jego zgody. Gospodarka finansowa winna być prowadzona przez upadłych pod ściślejszym nadzorem organów prowadzących postępowanie upadłościowe. Naturalnie zakres decyzyjny winien obejmować zarówno zwiększanie restrykcji, jak i ich luzowanie, w tym pozostawanie do dyspozycji upadłemu rachunku bankowego (bez ograniczeń), jeżeli posiada on uzasadnione obciążenia finansowe przy relatywnie niskich dochodach – np. na leczenie chorych dzieci.

Podsumowanie

Uproszczona i dostępna niemal dla każdego dłużnika, zdalna procedura upadłościowa, ułatwiająca przeprowadzenie postępowania oddłużeniowego, stanowi istotne narzędzie inkluzji społeczno-ekonomicznej konsumenta. W obszarze usług finansowych ważną rolę odgrywa plan spłat, który zmusza upadłego do prowadzenia rozsądnej gospodarki przez okres od 1 do 7 lat. Istnieją jednak zagrożenia dla dłużnika wynikające przede wszystkim z nagłej i niespodziewanej blokady rachunku bankowego po ogłoszeniu upadłości, a także potencjalne trudności w dostępie do usług kredytowych.

Oceniając poziom wykluczenia finansowego z usług transakcyjnych w Polsce, należy zauważyć, że nastąpił w ostatnich latach znaczny wzrost wskaźnika ubankowienia – choć nadal kilkaset tysięcy osób nie ma rachunku bankowego. W dobie szybkiego rozwoju gospodarki cyfrowej i innowacji technologicznych należy usuwać nieuzasadnione i nadmierne bariery w dostępie do usług płatniczych, w tym umożliwić upadłym dysponowanie środkami pieniężnymi na rachunku bankowym w granicach prawnie dopuszczalnych.

Porównanie danych o ubankowieniu w Polsce i innych krajach strefy euro wskazuje, że Polacy szybko nadganiają zapóźnienia. Znacznie gorzej przedstawia się to porównanie w kategorii finansowania potrzeb gospodarstw domowych kredytem bankowym – choć i tu widoczny jest istotny postęp we wszystkich analizowanych grupach kredytobiorców (tabela 1). Zakładając prawdopodobne zwiększanie się aktywności konsumentów na rynku usług finansowych, należy zwrócić szczególną uwagę na ryzyko tzw. nadmiernej konsumpcji i potencjalne ryzyko ponownego zaciągnięcia zobowiązań finansowych w zakresie przekraczającym możliwość ich obsługi przez osoby, które wcześniej doświadczyły już utraty zdolności normalnej spłaty zobowiązań. Z drugiej jednak strony kredyt dla gospodarstw domowych stanowi jeden z kluczowych narzędzi służących do realizacji aspiracji konsumpcyjnych, a sama konsumpcja staje się coraz ważniejszym czynnikiem rozwoju gospodarczego we współczesnym świecie. Dla osób, które ogłosiły upadłość, kolejny kredyt może stanowić zarówno szansę, jak i zagrożenie, a instytucje finansowe winny szczególnie odpowiedzialnie podchodzić do kredytowania tej grupy klientów, nie wykluczając automatycznie takich osób z dostępu do zasobów pieniężnych.

W dobie wzrastającej liczby upadłości konsumenckich inkluzja społeczno-finansowa osób upadłych stanowi jedno z ważnych wyzwań cywilizacyjnych. Jednak problem wykluczenia finansowego upadłych nie jest dobrze zdiagnozowany ani w wymiarze demograficzno-społecznym, ani formalnoprawnym, ani w praktyce usług finansowych instytucji finansowych. Rodzi ryzyko arbitralnego wykluczania z obszaru usług finansowych osób oddłużonych z generacji w wieku średnim i starszym, które po oczyszczeniu z zaległości mogłyby prowadzić normalną gospodarkę finansową gospodarstwa domowego. Skoordynowane działania podjęte przez różne instytucje, zarówno publiczne, jak i prywatne, w tym zwłaszcza władzę ustawodawczą oraz instytucje finansowe, powinny wyeliminować wiele ryzyk i szkodliwych następstw związanych z upadłością konsumencką, których doświadczają gospodarstwa domowe.

Bibliografia

Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U.1997.78.483).

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8.10. 2007 r. sygn. akt K 20/07.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o Krajowym Rejestrze Zadłużonych (Dz.U. 2019 poz. 55).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz.U 2024 poz. 1646).

Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe (poprzedni tytuł: Prawo upadłościowe i naprawcze) (Dz.U. 2003 Nr 60, poz. 535 z późn zm.)

Adamo R., Federico D., Notte A. (2024), *Financial Inclusion Literature Review: Definition, Measurement, and Challenges*, [w:] *The Role of Financial Inclusion for Reaching Sustainable Development Goals*, IGI Global, Hershey.

Anderloni L., Carluccio M.E. (2007), *Access to Bank Accounts and Payment Services*, [w:] *New frontiers in Banking services. Emerging needs and tailored products for untapped markets*, ed. L. Anderloni, D.M. Braga, M.E. Carluccio, Publisher Springer, Berlin 2007.

Czerwiński B. (2021), *Wykluczenie cyfrowe na rynku usług finansowych*, [w:] *Finanse cyfrowe informatyzacja, cyfryzacja i danetyzacja*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.

Grzega U. (2022), *Bankructwo i zadłużenie gospodarstw domowych jako źródło i wymiar wykluczenia konsumentów*, [w:] *Wykluczenie Konsumentów: przyczyny, obszary i formy współczesnego wykluczenia rynkowego* (Redakcja naukowa S. Smyczek), Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.

Financial Inclusion Strategies Reference Framework (2012), World Bank, Washington.

Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion (2008), European Commission.

Hrycaj A., Kosma A. (2021), *Ewaluacja zmian w zakresie umorzenia zobowiązań osób fizycznych w ramach postępowania upadłościowego* (art. 369 ust. 1a Prawa upadłościowego) (s. 38), Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa.

Kabza E. (2009), *Wybrane problemy upadłości konsumenckiej w świetle nowej regulacji*, „Studia Iuridica Toruniensia”, tom V, Uniwersytet Toruński, Toruń.

Kempson H.E., Whyley C.M., Caskey J., Collard S.B. (2000), *Financial Services Authority In or out? Financial exclusion: a literature and research review*, Publisher Financial Services Authority, London.

Komunikat UKNF z dnia 3 sierpnia 2021 r. (2021), https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Komunikat_UKNF_dot_blokady_rachunkow_bankowych_w_przypadku_ogloszenia_upadlosci_konsumentenckiej_74346.pdf

Innovative Financial Inclusion (2020), G 20, Pittsburgh, https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/G20_inancialinclusion.doc

Kuchciak I. (2020), *Wykluczenie bankowe w Polsce w aspekcie ekonomicznym i społecznym*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.

Leyshon A., Thrift N. (1997), *Money/Space. Geographies of monetary transformation*, Publisher Routledge, London.

Mani A., Mullainathan S., Shafir E., Zhao J. (2013), *Poverty impedes cognitive function*, „Science”, 341(6149).

Solarz M., Swacha-Lech M. (2001), *Samowykluczenie bankowe w aspekcie finansów behawioralnych*, [w:] *Finanse i rachunkowość – teoria i praktyka*, red. J. Adamek, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław.

Solarz M. (2009), *Financial capability development as the responsible finance instrument co-interacting financial exclusion*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, no. 302, Wrocław.

Świecka B. (2009), *Niewypłacalność gospodarstw domowych: przyczyny, skutki, przeciwdziałanie*, Difin, Warszawa.

O 40 miliardów złotych urósł portfel kredytów i pożyczek konsumenckich w 2024 roku! (2025), BIK SA, <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/att/2771625>

Polasik M., Piotrowska A. (2014), *Wykluczenie finansowe transakcyjne w świetle danych empirycznych w Polsce*, *Finanse na rzecz zrównoważonego rozwoju*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław.

Reczuch A. (2020), *Upadłość konsumencka jako prawno-ekonomiczny instrument przeciwdziałaniu nadmiernemu zadłużeniu i wykluczeniu finansowemu gospodarstw domowych*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław.

Taylor B.J. (2010), *Zrozumieć kryzys finansowy*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.

White J.M. (2007), *Abuse or protection? Consumer bankruptcy reform under 'BAPCPA'*, Publisher Institut d'économie publique – IDEP, Marseille.

Wałęga A., Wałęga G., Kowalski R. (2021), *Warunki życia nadmiernie zadłużonych gospodarstw domowych w Polsce*, PWE, Warszawa.

Bank Światowy, <https://databank.worldbank.org/source/global-financial-inclusion> (dostęp 26.03.2025).

Biuro Informacji Kredytowej S.A. <https://www.bik.pl/> (dostęp 26.03.2025).

Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej, sp. z o.o. <https://www.coig.com.pl/> (dostęp 26.03.2025).

InfoMonitor BIG <https://media.big.pl/informacje-prasowe> (dostęp 26.03.2025).

International Monetary Fund, https://www.imf.org/external/datamapper/HH_LS@GDD/CAN/GBR/USA/DEU/ITA/FRA/JPN/VNM (dostęp 26.03.2025).

KRD BIG <https://krd.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe> (dostęp 26.03.2025).

Ministerstwo Sprawiedliwości <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/> (dostęp 26.03.2025).